

DOI 10.31558/2519-2949.2018.4.3

УДК 327: 329.8

*Літвін Л. А., Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

ПОДОЛАННЯ ОЛІГАРХІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК ІНДИКАТОР РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

Метою дослідження є довести зв'язок між внутрішньопартійною організацією, демократизацією та реалізацією національних інтересів.

Наголошено, що ефективність реалізації національних інтересів держави залежить від багатьох факторів. Одним з них є діяльність політичних партій та їх вплив на розвиток політичної системи. Політичні партії є одним із основних інститутів у сучасних політичних системах. Саме партії покликані слугувати механізмом агрегації та артикуляції суспільних інтересів, самоорганізації населення, бути специфічною ланкою для інтеракції держави та суспільства. Але для ефективної діяльності політичній партії необхідна адекватна організаційна будова, яка відповідає ідеологічним засадам, принципам та функціональному призначенню певної партії.

Розглянуті ознаки олігархізації за Р. Міхельсом: поява керівництва; поява професійного керівництва та його стабілізація; формування бюрократії, тобто апарату, що призначається; централізація влади; переорієнтація цілей з кінцевих на інші; посилення ідеологічного режиму; різниця між інтересами та ідейною позицією керівників та членів партії; зниження ролі членів партії в прийнятті рішень; кооптація лідерів партійної опозиції в ряди чинного керівництва; орієнтація партії на підтримку всіх виборців, а не свого класу. Здійснений порівняльний аналіз олігархічних та демократичних тенденцій усередині партій на основі критеріїв французького ученого М. Дюверже. Означені сутність і зміст категорії «архітектоніка управління політичною партією». Окреслено типологію внутрішньопартійних відносин за такими критеріями класифікації як характер цілей, засоби їх досягнення, пріоритети діяльності, стимули до об'єднання та характер соціальної бази. На основі внутрішньопартійних відносин аналізуються типи політичних партій за класифікацією вітчизняних дослідників.

Зазначено, що демократичні та олігархічні тенденції сильно переплітаються всередині партій, зокрема, українських. Це зумовлюється в тому числі трансформацією та модернізацією політичного режиму, відсутністю досвіду ефективного партійного будівництва та необхідністю поєднувати партійну дисципліну та можливу відкритість. Запропонований до використання індекс внутрішньопартійної демократизації. Надані певні рекомендації щодо зменшення тенденцій внутрішньопартійної олігархізації в контексті реалізації національних інтересів України.

Ключові слова: національні інтереси, політичні партії, внутрішньопартійна олігархізація, внутрішньопартійна демократія.

Ефективність реалізації національних інтересів держави залежить від багатьох факторів. Одним з них є діяльність політичних партій та їх вплив на розвиток політичної системи. Політичні партії є одним із основних інститутів у сучасних політичних системах. Саме партії покликані слугувати механізмом агрегації та артикуляції громадських інтересів, самоорганізації населення, бути специфічною ланкою для інтеракції держави та суспільства. Але для ефективної діяльності політичній партії необхідна адекватна організаційна будова, яка відповідає ідеологічним засадам, принципам та функціональному призначенню певної партії.

Метою дослідження є довести зв'язок між внутрішньопартійною організацією, демократизацією та реалізацією національних інтересів.

Дослідженням політичних партій з різних точок зору займаються багато дослідників. Вивченням внутрішньопартійного устрою цікавляться вчені як іноземних держав (Р. Кац, О. Кіркхаймер, П. Меір), так і України (Л. Гонюкова, В. Мейтус, Ю. Шведа). Науковці цікавляться такими аспектами як еволюція організаційної будови партії, співвідношення політичної організації й демократії, типи партій за організаційною будовою тощо. Відкритим залишається питання розгляду внутрішньопартійної організації в контексті реалізації національних інтересів держави.

Поєднання демократичних та олігархічних тенденцій можна зустріти всередині будь-якої політичної партії. Ж. Лінц визначає десять ознак олігархізації в роботах Р. Міхельса: поява керівництва; поява професійного керівництва та його стабілізація; формування бюрократії, тобто апарату, що призначається; централізація влади; переорієнтація цілей з кінцевих на інші; посилення ідеологічного режиму; різниця між інтересами та ідейною позицією керівників та членів партії; зниження ролі членів партії в прийнятті рішень; кооптація лідерів партійної опозиції в ряди чинного керівництва; орієнтація партії на підтримку всіх виборців, а не свого класу [12, с. 303].

Американські дослідники М. Кастанейра та Н. Сагет зазначають, що одним із показників внутрішньопартійної демократії є внутрішня конкуренція, яка робить роботу партії більш ефективною. Вчені визначають три наслідки внутрішньопартійної конкуренції: перший наслідок – це ефект відбору, тобто конкуренція всередині партій допомагає визначити найбільш сильного лідера, побудувати ефективну внутрішню структуру; другий наслідок – це ефект мотивації, коли конкуренція збільшує мотивацію політиків; третій наслідок – це ефект довіри, коли виборці більше довіряють партіям з ефективною внутрішньою структурою [4, с. 40].

Зробити порівняльний аналіз олігархічних та демократичних тенденцій можна за допомогою певних критеріїв, які були описані французьким ученим М. Дюверже [2]. Перший критерій – це відбір керівників. У демократичних партіях керівники всіх рівнів обираються рядовими членами партії шляхом голосування, при олігархічних тенденціях керівники призначаються вищими керівниками та лідерами. В українських політичних партіях існують вибори керівних кадрів шляхом голосування, але часто вони мають формальний характер.

Другий критерій – формальні та неформальні лідери. В деяких партіях існують два типи лідерства одночасно – формальні лідери, які були обрані голосуванням, виконують обов'язки керівника, але не мають повноважень приймати рішення. А також неформальні лідери, які мають повноваження приймати важливі рішення. В українських політичних партіях в основному немає бінарного лідерства, часто спостерігається універсалізація формального та неформального лідера.

Інший критерій, який може показати демократичні або олігархічні тенденції – відновлення «внутрішнього кола» та рекрутування партійної еліти. Багато партій, зокрема, українських, мають так зване – «молодіжне крило» – молодіжну організацію, яка має донести партійні цілі до молоді. Перший шлях рекрутування кадрів демократичної партії – саме з цих організацій. Другий шлях – пошук молодих професіоналів з відповідною освітою та симпатиків цілей і завдань партії. Авторитарна партія дуже довго не відновлює партійну еліту, а нові кадри призначаються директивно. Українські партії намагаються поєднувати ці способи рекрутування.

Наступний критерій – це рівень персоналізації влади. В багатьох олігархізованих партіях, зокрема, українських, сама партія асоціюється з певною особистістю – партійним лідером або декількома лідерами. Саме за таких особистостей, а не за партію в цілому виборці віддають свої голоси. Це відображається й у деяких партійних назвах. У більш демократизованих партіях персоналізацію партійної влади намагаються зменшити, щоб асоціювати партію з певною ідеологією, метою, реформами тощо.

Ще один аспект, який може показати різницю між олігархічними та демократичними тенденціями всередині партій, – співвідношення влади парламентаріїв від партії та партійних керівників. У демократизованих партіях парламентарії та партійні керівники є різними особистостями, більше того, парламентарії є вищими за статусом, але підзвітні та підконтрольні своїй партії. В більш авторитарних партіях часто партійна еліта й стає парламентаріями, поєднують обов'язки, тому що основною метою даних партій є досягнення влади.

Інше питання, що виникає при дослідженні – це баланс між партійною дисципліною та внутрішньопартійною демократією. Внутрішньопартійна демократія не заперечує дисципліну, а навпаки допомагає «перетворитися» в більш досконалу форму. Наприклад, М. Острогорський стверджував, що змога депутата голосувати за різними питаннями так, як він вважає за необхідне, окремо від однопартійців, зменшить тенденції до олігархізації.

Українська дослідниця Л. Гонюкова стверджує, що важливою проблемою внутрішньопартійної демократії є участь рядових членів партії у виробленні політичного курсу. Це і процедура укладання порядку денного з'їзду партії, і вплив первинних осередків на прийняття рішень з'їзду. Не менш важливим питанням є участь членів партії у доборі кадрів. Індикаторами внутрішньопартійної демократії тут є: строк перебування на посаді (чи дотримано принцип ротации кадрів); накопичення посад у руках постійного керівництва; врахування альтернатив при доборі кадрів, дотримання гендерного принципу; масштаби впливу на кадрові рішення керівних груп. Л. Гонюкова наголошує,

що партія успішно діє в середовищі однодумців. Отже, залучення активних громадян до роботи партійних осередків є важливим і першочерговим її завданням [1, с. 104 – 109]. У світовій практиці існують партії з фіксованим та нефіксованим членством. Відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» (ст. 6) членство в партії є фіксованим [3], це означає, що існують певні відносини між індивідом та політичною організацією, до якої він належить, і регулюються таким документом як статут.

Як стверджує український дослідник В. Мейтус, одним з найважливіших показників внутрішньопартійної демократії є особливості партійного управління. Вчений зазначає, що управління політичною партією в пострадянському просторі формувалося під впливом двох тенденцій: можливостей, що надаються в суспільстві переходом до ринкових відносин в умовах «дикого» капіталізму, й історичним досвідом, який визначається реаліями управління комуністичною партією в колишньому СРСР. Нові обставини роботи політичних партій характеризуються наступними умовами: відсутністю реальної ідеології, яка служила б провідником партії; зміною соціальних відносин і норм в суспільстві; зміною умов фінансування партій і залежністю результатів виборів від наявності необхідних коштів; зміною морально-етичних відносин в суспільстві; існуванням зв'язків з тіньовими структурами, що забезпечують фінансування партійних витрат; взаємопроникнення бізнесу й політики тощо [7].

В. Мейтус акцентує увагу, що управління політичною партією поділяється на три частини – оперативне, тактичне й стратегічне управління. У кожній частині розв'язуються свої завдання, що забезпечують безперервність і спадкоємність управління. В свою чергу стратегічне управління включає: розробку та корегування стратегії партії; формулювання цілей, завдань, цільових програм, виконання необхідних дій; створення потенціалу для досягнення глобальної мети; прогнозування і прогноз можливих змін ситуації, внутрішнього і зовнішнього середовища; аналіз і зміна архітекτονіки партійного управління з метою оптимального досягнення потрібних результатів [7].

Архітектоніка управління політичною партією визначається: структурою і динамікою партійного управління, включаючи підрозділи, направлені на рішення управлінських задач; процедурами і функціями управління; організаційною культурою, цінностями, принципами, моделями і критеріями, що визначають діяльність партії; наявністю стратегічних підрозділів, зайнятих тільки стратегічним управлінням (дуже часто ці підрозділи відсутні); розвитком системи партійних організацій; розвитком системи підтримуючих партію рухів і громадських організацій. Архітектоніка партійного управління має на увазі «композиційну відповідність і відповідність форми і структури системи управління партією тим задачам, які стоять перед нею» [7, с. 304].

Архітектоніка партійного управління визначається: структурою і динамікою партійного управління, включаючи підрозділи, спрямовані на рішення управлінських задач; процедурами і функціями управління; організаційною культурою, цінностями, принципами, моделями і критеріями, що визначають діяльність партії; наявністю стратегічних підрозділів, зайнятих лише стратегічним управлінням (дуже часто ці підрозділи відсутні); розвитком системи партійних організацій; розвитком системи підтримуючих партію рухів і громадських організацій [7].

Українська дослідниця Новакова О. В. зазначає, що для забезпечення функціональної відкритості й парламенту, й політичної системи взагалі на перший план виходить внутрішньопартійна демократія, тип організаційних відносин між однопартійцями та їх організаціями. Політична відкритість реалізується передусім у здійсненні представницької функції партії. Вона може розглядатися в двох основних аспектах: взаємодія партій з виборцями та внутрішньопартійні відносини. З одного боку, партія представляє в органах влади певну частину електорату, з іншого – її внутрішнє життя будується також на принципах представництва [9, с. 127].

Інший дослідник Ю. Коргунюк виділяє чотири основні типи внутрішньопартійних відносин. У якості критеріїв класифікації він висуває характер цілей, засоби їх досягнення, пріоритети діяльності, стимули до об'єднання та характер соціальної бази. Найбільш примітивною формою можна вважати клієнтелу, що об'єднується навкруги патрона, вождя. Цілі її учасників у більшості виключно прагматичні та стимули до об'єднання переважно матеріальні. Пріоритет такої форми політичного об'єднання можна спостерігати в тих сферах діяльності людей, що перебувають на межі або за межею закону. Вся влада в клієнтелах належить лідерам, і тільки вони можуть представляти свою групу у зовнішньому світі. Тому типом представництва тут виступає патронаж [6].

В Україні також існує практика деяких партій і кандидатів, які напередодні виборів вдаються до соціальної благодійності. Таким чином здобувається авторитет, що конвертується у голоси виборців, які міркують за логікою хоч невеличкої, але реальної вигоди. Такі партії, на думку

О. Новакової, не можна назвати демократичними, вони скоріш – групи обслуговування певної клієнтури. Виборець у такому випадку, як і рядовий член партії, повністю відсторонений від партійної роботи або прийняття рішень, він виступає пасивним адресатом для благодійності [9, с. 128].

Далі за рівнем розвиненості внутрішньопартійних відносин дослідники виокремлюють ієрархічну структуру. Багато в чому вона схожа на клієнтелу, але є й сутнісні відзнаки. В клієнтелі зв'язок між патроном та клієнтом носить особистий характер, а в ієрархічній структурі відносини на різних рівнях організації більш функціональні та знеособлені. Конструкція ієрархічної структури дозволяє досить легко замінити її окремі ланки, вона досить незалежна від окремих людей.

Ієрархічні структури найбільш ефективні в тих сферах діяльності, де необхідна максимальна концентрація та збалансованість зусиль, що потребують високої дисципліни. В ієрархічних структурах добре розвинена система матеріальних заохочень, у якості стимулів діяльності використовується також кар'єрне просування. Важливим для таких об'єднань є також формування корпоративного духу, який, як правило, презентується у вигляді ідеології. Мета ієрархічної структури – власне процвітання, але для нормального функціонування тут необхідна здатність кожного члена до певного самообмеження. Взаємодія таких партій з зовнішнім світом, зазвичай, не ґрунтується на чіткому дотриманні моральних норм, хоча у внутрішньому житті вимагає виконання корпоративного кодексу поведінки [6, с. 38].

Інша форма внутрішньопартійної організації – громадянський союз, на відміну від попередніх типів базується на горизонтальній, а не вертикальній моделі відносин. Члени громадянських союзів майже не залежать один від одного на підставі своєї відносної самодостатності. Об'єднує їх загальна справа, що чітко відокремлена від їх приватного життя. Лідер громадянського союзу – перший серед рівних. Він не володарює на свій розсуд, а користується повноваженнями, делегованими йому знизу. Громадянський союз живе не за волею патрона і не за статутом, а за законами, прийнятими всіма членами організації. При цьому є ефективні засоби контролю за діяльністю лідера. Серед них – виборність посадовців, їх регулярні звіти тощо. Вступ до таких громадських організацій також ґрунтується на принципі взаємної вигоди. Громадяни добровільно прагнуть досягти такого стану, який є вигідним для більшості. Таким чином підвищується значення солідарності. В публічній сфері превалюють загальні інтереси, які оформлюються в певну ідеологію.

Клієнтели, ієрархічні структури та громадські союзи спрямовані на захист інтересів переважно своїх членів. Але існують об'єднання, ціль яких – відстоювання загальносуспільних інтересів. Найбільш відповідна назва для таких об'єднань – клуби однодумців. Людей тут єднає не спільна вигода, а спільність ідейних переконань. Включають такі клуби переважно інтелігенцію і за своєю структурою більш горизонтальні ніж, громадянські союзи. Відносини в клубах рівноправні настільки, що в них майже немає організаційної структури. Такі організації прагнуть представляти не окремі соціальні групи, а все суспільство, основна сфера їх діяльності – правозахист [6, с. 39].

Новакова О. В. зазначає, що в структурі будь-якої сформованої партії можна знайти риси усіх цих об'єднань, однак зазвичай якась з них є провідною, більш яскраво визначеною. Так, в лідерських партіях домінують патронажні відносини; в масових, централізованих, перш за все, комуністичних – ієрархічні; фашистські партії – це гібрид клієнтели та ієрархічної структури; традиційні кадрові партії будуються за принципом громадянського союзу; в ідеологічних партіях, особливо під час їх створення, є багато чого від клубу однодумців.

Які відносини переможуть у конкретній партії і ким вона стане по відношенню до виборців залежить від багатьох чинників. Головні з них такі: тип самоорганізації партії, який формується на ґрунті її соціального складу; соціальна дистанція між виборцями та тими, кого обирають, партією та електоратом, а також між лідерами та рядовими членами партії; рівень політичної активності і самостійності як виборців, так і членів партії.

Виходячи з того, що рівень внутрішньої та зовнішньої відкритості є визначальним для формування конструктивної багатопартійності, доцільним буде класифікувати політичні партії саме за цим критерієм. Можна виділити, наприклад, чотири типи партій – патронажні, ієрархічні, громадянські та ідеологічні [9, с. 130].

Для визначення рівня демократизації внутрішньопартійного життя пропонуємо ввести індекс внутрішньопартійної демократизації. Формула визначення даного індексу може виглядати так:

$I = A / P \times S$, де I – індекс внутрішньопартійної демократизації; A – кількість прийнятих рішень відносно всієї партії або окремої партійної організації за певний проміжок часу; P – певний проміжок часу (в місяцях); S – кількість партійців, що реально приймали участь у прийнятті рішення.

Чим нижчий індекс, тим вищий рівень внутрішньопартійної демократизації. Авжеж, даний індекс не є остаточним чинником, але може ілюструвати загальну тенденцію та надавати можливість подальших досліджень. Наприклад, компаративний аналіз значення індексу внутрішньопартійної демократії та індексу демократизації Т. Ванханена, що є перспективою подальших наукових розробок.

Отже, аналіз специфіки внутрішньопартійної організації за певними критеріями дозволить порівняти демократичні та олігархічні тенденції всередині партій. Доречно вважати, що демократичні та олігархічні тенденції сильно переплітаються всередині партій, зокрема, українських. Це зумовлюється зокрема трансформацією та модернізацією політичного режиму, відсутністю досвіду ефективного партійного будівництва та необхідністю поєднувати партійну дисципліну та можливу відкритість. Даний аспект ускладнює процес модернізації політичних партій та структурування всієї партійної системи. Інша проблема – це бюрократизація внутрішньопартійного життя. Високий і низький рівні бюрократизації внутрішньопартійного життя є неефективними для партійної роботи, середній рівень бюрократизації (у розумінні М. Вебера) є найефективнішим. Протягом останніх років спостерігається збільшення демократичних тенденцій усередині партійних структур.

Таким чином, доведений безпосередній зв'язок між внутрішньопартійною організацією, демократизацією та реалізацією національних інтересів. Для реалізації національних інтересів держави щодо зменшення тенденцій внутрішньопартійної олігархізації можна надати певні рекомендації: підвищувати адекватність правової й політичної культури громадян; удосконалити правову регламентацію діяльності партій, їх внутрішньопартійного устрою та фінансового забезпечення; провести кадрову ротацію партійних робітників, інтенсифікувати циркуляцію партійної еліти; корелювати проблему внутрішньопартійної демократії з типом виборчої системи; не вводити імперативний мандат щодо партій для народних депутатів; зменшувати бюрократизацію внутрішньопартійної діяльності; вирішити гендерну проблематику всередині партій; змінити сутність внутрішньопартійної структури, уможливити її побудову субсидіарно; збільшувати відкритість політичних партій; збільшувати рівень внутрішньопартійної конкуренції тощо.

Бібліографічний список:

1. Гонюкова Л. Політичні партії як чинник демократизації суспільства / Л. Гонюкова // Актуальні проблеми внутрішньої політики : Збірник наукових праць. – 2009. – № 4. – С. 103 – 111.
2. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже ; [пер. с франц.]. – М. : Академический Проект ; Королев, Парадигма, 2005. – 544 с.
3. Закон України «Про політичні партії в Україні» №2365-III від 5 квітня 2001 р. зі змінами від 21.12.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
4. Кастанейра М. Внутрипартийная политика и электоральная конкуренция [Электронный ресурс] / М. Кастанейра, Б. Крутцен, Н. Сагет // Полития. – 2009. – № 3. – С. 37 – 43. – Режим доступа : www.vcharite.univmrs.fr/idepcms/confidep/docannexe.php?id=1524
5. Кац Р., Мэйр П. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий / Р. Кац, П. Мэйр // Политическая наука. Вып. 1. Политические партии и партийные системы в современном мире. – М. : РАН, 2006. – С. 27 – 44.
6. Коргунюк Ю. Г. Эволюция организационных форм политических партий и современная представительская демократия / Ю. Г. Коргунюк // Полития. – 2004. – № 1 (32). – С. 25 – 69.
7. Мейтус В. В. Политическая партия: стратегия и управление / В. В. Мейтус, В. Ю. Мейтус. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 404 с.
8. Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии / Роберт Михельс // Диалог. – 1990. – № 3. – С. 7 – 12 ; № 5. – С. 85 – 87 ; № 7. – С. 86 – 89 ; № 9. – С. 55 – 57 ; № 11. – С. 86 – 87 ; № 13. – С. 90 – 92 ; № 15. – С. 87 – 90.
9. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні : [монографія] / Олена Вікторівна Новакова. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – 216 с.
10. Романюк А. Внутрішньопартійна демократія як чинник розвитку та оцінки політичних партій України / Анатолій Романюк // Вісник львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. – 2018. – Вип. 18. – С. 364 – 372.
11. Тимченко М. Основні форми розвитку внутрішньої демократизації політичних партій в умовах модернізації політичної системи / Михайло Тимченко // Грані : науково-теоретичний альманах. – 2015. – № 12. – С. 25 – 30.
12. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем : [навч. посібник] / Юрій Романович Шведа – Львів : Тріада плюс, 2004. – 528 с.

Litvin L.A. Overcoming the oligarchization of political parties as an indicator of Ukraine's national interests

The aim is to prove the link between the internal party organization, democratization and the realization of national interests.

It is emphasized that the effectiveness of realization of national interests of the state depends on many factors. One of them is the activities of political parties and their influence on the political system's development. Political parties are one of the main institutions in modern political systems. It is the parties that are called to serve as mechanisms for aggregation and articulation of the public interest, self-organization of the population, to be a specific link for the interaction of the state and society. But for an effective activity of a political party an adequate organizational structure is required that corresponds to the ideological principles, principles and functional purpose of a particular party.

Considered signs of oligarchization by R. Michels: the emergence of leadership; the emergence of professional leadership and its stabilization; the formation of a bureaucracy, that is, a designated apparatus; centralization of power; reorientation of goals from finite to other; strengthening the ideological regime; the difference between the interests and the ideological position of the leaders and party members; reduction of the role of party members in decision-making; co-optation of leaders of the party opposition in the ranks of the current leadership; the orientation of the party in support of all voters, not their class. A comparative analysis of oligarchic and democratic tendencies within parties was conducted based on the criteria of the French scientist M. Duverger. The indicated essence and content of the category «the political parties architectonic management». The typology of intraparty relations is outlined on the basis of such criteria of classification as the nature of goals, means of their achievement, priorities of activity, incentives for unification and the nature of the social base. On the basis of intraparty relations, the types of political parties are analyzed according to the classification of domestic researchers.

It is noted that democratic and oligarchic tendencies are strongly intertwined within parties, in particular Ukrainian ones. This is due to the transformation and modernization of the political regime, the lack of experience in effective party building and the need to combine party discipline and possible openness. The index of intraparty democratization proposed for use. Some recommendations for reducing the tendencies of intraparty oligarchization in the context of the national interests realization of Ukraine are given.

Keywords: national interests, political parties, party oligarchization, party democratization.